

Prisma Woordenboek Fries.

Janneke Spoelstra, Jantsje Post en Arjan Hut.

Het Spectrum, Utrecht 2007.

ISBN 978 90 274 2526 3

1. Inleiding

Uitgeverij *Het Spectrum* voorziet het Fries de laatste tijd van een interessante taalkundige infrastructuur. In 2006 gaf men een zelfstudie cursus, een kleine en een grote grammatica uit en in 2007 is een woordenboek Fries-Nederlands en Nederlands-Fries gepubliceerd. Met deze laatste uitgave zorgt *Het Spectrum* ervoor dat na meer dan 23 jaar er weer een nieuw tweetalig woordenboek van de tweede taal van Nederland verschijnt. Het woordenboek is opgenomen in de reeks waarin o.a. ook de delen Nederlands, Nederlands-Engels, Engels-Nederlands, Nederlands-Italiaans en Italiaans-Nederlands zijn opgenomen. Van de meeste talen in deze serie verschijnen twee delen: [brontaal]-Nederlands, Nederlands-[doeltaal]; het Fries moet het met één deel doen waarbinnen een afdeling Fries-Nederlands (F-N) en een afdeling Nederlands-Fries (N-F) is opgenomen. Elke afdeling telt ongeveer 15.000 trefwoorden.

De doelgroep waar de samenstellers zich op richten is het onderwijs, maar ook anderen die belangstelling hebben voor het Fries kunnen baat hebben bij dit woordenboek. In de aanwijzingen voor het gebruik worden de gebruikers gezocht onder mensen die informatie zoeken over Friese woorden of uitdrukkingen, waarbij de uitleg en andere informatie gegeven wordt in het Nederlands. Daar kan men uit afleiden dat het deel Fries-Nederlands als een passief woordenboek bedoeld is. Maar of het daarbij als vertaalwoordenboek of verklarend woordenboek moet worden gezien, wordt uit de inleiding niet duidelijk.

Uit de doelgroepomschrijving en de aanwijzingen voor het gebruik blijkt niet wat de bedoeling is van de afdeling Nederlands-Fries, maar aangenomen mag worden dat dit deel meer actief gebruikt kan worden: als hulp bij het vertalen van teksten in het Fries of het via het Nederlands opzoeken van die Friese woorden die niet tot de eigen (actieve) woordenschat horen.

2. Vormgeving

De opmaak van het woordenboek is mooi, maar de marge boven is wel wat krapjes. De tekst wordt overzichtelijk in twee kolommen weergegeven. De kopregels bevatten het eerste en laatste lemma op de pagina en staan respectievelijk links en rechts bovenaan de pagina. Aan de zijkant van iedere bladzijde zijn als een soort van 'duimgreep' de letters van het traject waar de lemmata op die bladzijde in vallen aangegeven. Al bladerend kan men zo snel zien waar men ergens in het alfabet zit.

De in blauw weergegeven lemmata springen links uit en zijn vet gedrukt. Ook in de tekst komt het blauw terug, in o.a. het tilde dat het lemma vervangt in idioom en voorbeeldzinnetjes en in bepaalde typografische tekens. De woordsoort - indien aangegeven - is in kleinkapitaal, de vertaling in de doeltaal staat in cursief. Idioom en voorbeeldzinnen zijn in gewoon romein gezet met de vertaling weer in cursief. Zijn er meer voorbeeldzinnen, dan is een sterretje als scheiding afgedrukt. Er is zuinig met interpunctie omgegaan: de woordenboekartikelen en voorbeeldzinnen worden niet met een punt afgesloten en waar sterretjes of betekenisnummers

al aangeven dat er een nog een voorbeeld of betekenis komt, ontbreekt ook een komma of punt. Een terechte keuze, want de functie van interpunctie is overgenomen door de fontwisselingen en het gebruik van een steunkleur en symbolen.

3. Macrostructuur

Criteria

Wanneer een woordenboek 15.000 trefwoorden bevat, worden er meer woorden van een taal niet dan wel behandeld. Ook dit woordenboek heeft dus moeten kiezen wat niet en wat wel wordt opgenomen. Het kader waarbinnen deze keuzes gemaakt moesten worden bestond volgens het voorwoord in ieder geval uit de doelgroep (jong) en normering (wat als goed, correct Fries wordt erkend). Daarbij worden deze twee criteria verbonden: de gekozen, binnen de norm vallende woorden moesten ook het dichtst staan bij het taalgebruik van scholieren. Er wordt daarbij niet duidelijk gemaakt wat precies wordt verstaan onder het taalgebruik van scholieren. Ook wordt niet ingegaan op wat voor spanningsveld dit oproept: de taal van Friese scholieren vernederlandst snel, terwijl de norm - ook al wordt die ruim genomen - conservatief is.

Dit levert in de trefwoordenlijst dan ook inconsequenties op. Het aan het Nederlands ontleende voornaamwoord *iderien* staat in het deel F-N en wordt zonder labeling vertaald met *iedereen*. Zoekt men in het deel N-F *iedereen* op, dan is de vertaling *eltsenien*, met als varianten *elkenien* en *iderien*. Deze laatste vorm krijgt hier wel het label *Neerl.* Waarom in het F-N gedeelte dan de vormen *ider*, *iderkear*, die men net als *iderien* ook frequent in jongerentaal kan horen, niet worden opgenomen, is onduidelijk.

In het Friesch Dagblad van 27-6-2007 vertelt redactiecoördinator Martha Hofman dat men bij het kiezen van de lemmata gebonden was aan de omvang en dat er dus geselecteerd is op basis van het criterium frequentie. Zo staan volgens Hofman de meest voorkomende woorden in dit woordenboek, maar welke frequentiegegevens gebruikt zijn, is niet duidelijk. In het deel F-N staat **ierappelpomp** met als vertaling *aardappelpuree*. In de Taaldatabank van de Fryske Akademy is de vorm *ierappelpuree* echter frequenter. Ook de zoekmachine *Google* geeft *ierappelpuree* vaker dan *ierappelpomp*. Zo ook het opgenomen woord **fluespapier** (*overtrekpapier*) dat volgens het *Woordenboek van de Friese taal* berust op slechts één bewijsplaats en dat in de *Taaldatabank van de Fryske Akademy* en via *Google* niet te vinden is. Wanneer het woord zo zeldzaam is, zal ook bijna niemand het opzoeken in een woordenboek. En in het N-F gedeelte ontbreekt overigens het lemma **overtrekpapier**, zodat via die weg het woord *fluespapier* ook niet toegankelijker wordt.

Verder is geprobeerd om zo efficiënt mogelijk te werken door doorzichtige samenstellingen niet op te nemen. Het woord **autodoar** (*autodeur*) is niet als ingang opgenomen omdat de samenstellende delen **auto** en **deur** in het woordenboek staan. Dan staat **autodeur** indirect wel in het woordenboek, aldus Hofman. Dat is wel efficiënt, maar niet altijd duidelijk. Want wat te doen met samenstellingen waarvan één of meerdere leden niet in het woordenboek staan? En wanneer een niet-friestalige in het N-F gedeelte zoekt om **autodeur** omdat hij de vertaling of Friese schrijfwijze daarvan nodig heeft, dan vindt hij die niet. Hoe kan hij dan weten dat de samenstelling *auto* + *deur* in het Fries ook *auto* + *deur* is?

Het beginsel om doorzichtige samenstellingen niet op te nemen is bovendien niet consequent doorgevoerd, getuige een lemma als *bussjauffeur* (*buschauffeur*).

Mijns inziens is het niet altijd vruchtbaar om op basis van doorzichtigheid bepaalde lemmata niet op te nemen, ook criteria als frequentie spelen een rol. En doorzichtigheid is natuurlijk ook maar een betrekkelijk begrip, wat op het eerste gezicht doorzichtig lijkt, hoeft dat niet te zijn.

Opgenomen woorden

Het Frysk Wurdboek Frysk-Nederlânsk uit 1984 (Fr.W. 1984) telt rond de 55.000 lemmata, in de afdeling F-N van de Prisma zijn dat ongeveer 15.000. Dat is een verhouding van 1 staat tot 3,5, wat een aanzienlijk, maar voor de hand liggend verschil is. Het verschil tussen het oudere woordenboek en het onderhavige zou moeten zitten in woorden die passen bij de opnamecriteria van de beide boeken. De Prisma is, zoals boven beschreven voor een jongere doelgroep, houdt rekening met de ontwikkelingen in de hedendaagse maatschappij, heeft woorden die typerend zijn voor de Friese leefomgeving, sluit aan bij de normen en wil daarbinnen dicht bij het taalgebruik van scholieren staan.. Welke lemmata zijn dan wel en niet opgenomen? Daartoe heb ik het traject *r-rêdwurk* uit het Fr.W. 1984 naast het zelfde traject uit de Prisma gelegd. In het Fr.W. 1984 gaat het hier om 420 lemmata, en in de Prisma Fries om 125.

Woorden uit Fr.W. 1984 die niet in de Prisma zijn opgenomen, zijn veelal verouderde (agrarische) woorden. Ook in de namen van planten en dieren is flink gesaneerd, alleen de frequente soorten staan in de Prisma, terwijl in het oudere woordenboek juist dit domein zeer ruim vertegenwoordigd is. Tevens zijn in vergelijking met Fr.W. 1984 veel afleidingen en samenstellingen niet opgenomen.

Niet altijd kan men vrede hebben met deze keuze van de samenstellers, soms missen in de Prisma woorden die eigenlijk niet mogen ontbreken. Bij het werkwoord *raspje* (raspen) is de *rasp* niet opgenomen, bij *rantsoenaarje* mist *rantsoen* en bij *rebelsk* (rebels) mist het grondwoord *rebel*. In het bekeken traject ontbreken verder *raap*, *raat*, *rabber* (roddelaar), *rabbyn*, *rachel* (fluim), *radar*, *radikalisearje*, *raffinaderij*, *rail*, *raket*, *readbûnt*, *reaktor*, *rebel*, *rebus*, *rêchsek* (rugzak), *redaktuer*, *reder*, *rêder* (redder), woorden die wel in Fr.W. 1984 staan en ook gezien gangbaarheid en doelgroep best in de Prisma hadden mogen staan. Het woord *reach* (rag, spinrag) mist, terwijl de samenstellingen *reachfyn* (ragfijn) en *reachmaster* (webmaster) wel opgenomen zijn. *Reachmaster* lijkt mij bovendien een bedacht woord te zijn (in het N-F gedeelte staat bij *webmaster* als vertaling slechts *reachmaster*, wat ten onrechte suggereert dat *webmaster* geen Fries voor het Engelse leenwoord *webmaster* is. En een *webpagina* zou dan een *reachside* moeten zijn, maar dat is gelukkig gewoon opgenomen als *webside*)

Om na te gaan of het woordenboek aansluit bij de doelgroep heb ik op de site '[caravan aldegea](http://www.carvanaldegea.nl/)' het gastenboek bekeken (zie ook: <http://www.carvanaldegea.nl/>). De veelal jeugdige schrijvers gebruiken het Fries en iets van hun digitale woordenschat zou in het Prisma-woordenboek terug te vinden moeten zijn. Nu is het vocabulaire in gastenboeken vaak beperkt en zeker in een gastenboek van een site rond een gezellige caravan, maar toch staan er woorden op de site die niet in het woordenboek teruggevonden worden, die wel onder de criteria frequentie en jongerentaal horen: *gasteboek*, *barbekjû/barbecue* (wel in N-F, niet in F-N), *shirt*, *bokser* (hond, onderbroek), *mailtsje* (wel in NF), *gekkeboel* (wanorde). Wat mij betreft had de *reachmaster* er wel uit gemogen ten gunste van deze woorden.

Verder miste ik in het woordenboek frequente en zeker ook gangbare woorden als *roppe* (roepen), *slang* (slang) en *klune* (klunen). Deze hadden zeker opgenomen moeten worden.

Homoniemen - homografen

Homoniemen worden steeds in een artikel behandeld en van elkaar gescheiden met Romeinse nummering. Zo is **smite I** WW *smijten; werpen; gooien* en **smite II** DE *groot aantal*. In het artikel **hea I** IT *hooi* staat als **hea II** TSW *heè, hé*. Een ander voorbeeld van deze aanpak is **sile** dat als werkwoord wordt vertaald met *zeilen* en als zelfstandig naamwoord met *haamhout met trekzelen*.

Voor etymologisch verwante woorden is dat een mogelijkheid. Voor woorden echter die qua afkomst niets met elkaar te maken hebben en in de woordsoort ook nog verschillen scheidt dit onduidelijkheid. Het artikel **sok**, met vier afdelingen is hier een voorbeeld van. Hier wreekt zich dat homografen niet een apart lemma krijgen. Vooral met de fonemen /o/ en /ɔ/, die met het teken o worden geschreven komen in het Fries nogal eens minimale woordparen voor: *sok* als substantief met /ɔ/ en *sok* als pronomen met /o/. Ook **kop** (hoofd, /ɔ/) wordt zonder onderscheiding behandeld in een artikel tezamen met **kop** (cilindrisch vaatwerk /o/). Het gaat hier duidelijk om totaal verschillende woorden die onderling geen relatie hebben, behalve de gelijke spelling. Opname in één artikel suggereert teveel dat er meer relaties zijn dan alleen spelling en zorgt voor onduidelijkheid.

4. Microstructuur

In beide delen openen de artikels met het lemma in blauw. In het deel F-N wordt bij de zelfstandige naamwoorden steeds het lidwoord gegeven en de eventuele meervoudsuitgang. Bij werkwoorden worden de verleden tijd en het voltooid deelwoord vermeld. Na de vorminformatie volgt de vertaling in het Nederlands, al dan niet verduidelijkt met voorbeelden, idioom en zegswijzen.

Bij meerdere betekenissen van een lemma worden die genummerd weergegeven:

side DE **1** *bladzijde*, **2** *zij* **3** *zijde* **4** *site*.

Geldt de vertaling voor meer betekenissen, dan worden die blijkbaar in de zelfde afdeling vertaald. Zo staat *zijde* (bet. 3 bij **side**) voor de stofnaam *zijde* en voor de betekenis ‘grenslijn van een vlakke figuur’ (zijde van een driehoek), hetgeen blijkt uit de voorbeeldzinnen die als verduidelijking gegeven zijn. Dit werkt niet verhelderend, beter zou zijn geweest om aparte betekenisnummers te geven met een korte omschrijving tussen haakjes; op andere plaatsen in het woordenboek gebruikt men deze verduidelijkingen wel.

Ook bij andere lemmata worden de verschillende betekenissen niet genummerd weergegeven. In het artikel **skjin** staat *schoon* als vertaling. Uit voorbeeldzinnen moet blijken dat **skjin** ook *zindelijk* betekent of *onbewolkt*. Een betekenisindeling was duidelijker en consequenter geweest.

In het N-F gedeelte wordt het artikel eveneens geopend met het blauwe lemma, gevolgd door de vertaling in cursief. De vertaalde substantieven krijgen tussen teksthaken het passende lidwoord, wat heel nuttig is. Vooral de voorbeelden geven de verduidelijking en de context aan waarin een bepaalde vertaling voldoet. In die voorbeelden wordt het lemma vervangen door een blauwgekleurd tilde.

5. Vertaalwoordenboek

Fries-Nederlands

Hoewel de inleiding niet duidelijk is over de bedoeling van het woordenboek, blijkt uit het woordenboek zelf dat het vooral een vertaalwoordenboek is. De woorden krijgen meestal een één-op-één vertaling en die zijn vaak adequaat en helder: **aakliksma** - *engerd*; **achterien** - *achtereen, achtereenvolgens*.

Een enkele keer wordt overbodige informatie gegeven. Bij **aaisykje** staat tussen haakjes eerst *eierzoeken in het veld*, en dan de vertaling *eierrapen*. De toelichting is niet nodig omdat *eierzoeken* en *eierrapen* synoniem zijn en beide beperkt zijn tot het uithalen van eieren van in het wild levende vogels (Van Dale).

Soms wordt een tweede, synonieme vertaling gegeven, soms een tweede vertaling met een extra nuance, maar soms mist die ook. Zo wordt bij **aaie aaien** als vertaling gegeven, hierbij zou *strelen* ook als synoniem van *aaien* genoemd kunnen worden.

Ook worden niet altijd alle mogelijke en gangbare vertalingen gegeven. **Aaklik** is natuurlijk *akelig* met al zijn nuances. Maar enkele synoniemen zouden hier wel genoemd mogen worden: *erg, onaangenaam*. Ook **aaklik** als bijwoord (in hoge mate) komt niet echt uit de verf: het wordt niet als zodanig omschreven en vertaald.

Dit komt meer voor: **kluchten** wordt correct vertaald met *aanstellerij*, maar pas in een voorbeeldzin blijkt dat **kluchten** ook *grillen* zijn.

Niet altijd geven de voorbeeldzinnen een illustratie van de betekenissen. **Klok** wordt vertaald met *klok*, maar uit de voorbeelden blijkt niet dat klok naast uurwerk ook een metalen, bekervormig voorwerp of instrument is dat met een klepel aangeslagen wordt om een bepaald geluid te maken. Het idioom bij klok sluit wel aan bij de diverse betekenissen, maar wanneer het te overdrachtelijk wordt, kan dat niet dienen om betekenissen te scheiden.

Wanneer een Fries woord alleen in een context voorkomt en zich niet laat vertalen in een woord, wordt een korte omschrijving gegeven. Dat gebeurt dan niet in de kortste, neutrale formulering, maar in een voorbeeldzin die vaak in de eerste persoon gegeven wordt. Dat maakt het vaak wat directer en sluit aan bij het praktisch gebruik. Een voorbeeld hiervan is **lykfine**: *se koene it net ~ ze konden het niet eens worden*.

De Friese woordenschat komt wat vorm en betekenis betreft vaak overeen met het Nederlands. Dat heeft te maken met het taalcontact en de gezamenlijke Germaanse wortels van beide talen. Voorbeelden hiervan zijn **oanfiele** - *aanvoelen*, **aap** - *aap*, **stedsdichter** - *stadsdichter*. Deze vertaling zijn over het algemeen correct weergegeven in het woordenboek. Interessant is om te kijken naar hoe het woordenboek omgaat met die Friese woorden die geen direct Nederlands equivalent hebben, en dan blijkt dat het wel eens misgaat.

Bij het (al genoemde) voorbeeld **klune** (variant **klúnje**) wacht een teleurstelling: het staat niet in het gedeelte F-N. De verwondering wordt des te groter als blijkt dat in het deel N-F wel **klunen** staat met de vertaling *klune/klúnje*.

Nuodlik wordt prima vertaald met *gevaarlijk; gewaagd*. Zo is ook **skrobbearing** (*bestrafing; uitbrander*) goed vertaald. Bij **smout** zou naast *beschut* ook *luw* nog gekund hebben. De tweede betekenis van **smout**, *knus; leuk* dekt het begrip dat met **smout** benoemd wordt goed, alhoewel een extra synoniem als *gezellig* niet had misstaan.

Snjitte is tekort door de bocht door *spatten* alleen te betrekken op regen. Ook een pastoor *snjit* met zijn wijwaterkwast (wat door misschien door sommigen als regen kan worden opgevat). Weglaten van de nuance 'regen' en enkele voorbeelden zou **snjitte** - *spatten* correcter weergegeven hebben.

Bij **larderich** staat als vertaling *wee; flauw*. Hier mist de gangbare betekenis *slap* (van koffie, thee).

In zijn voorbeeldzinnen is het woordenboek eigentijds en relevant: *wat in skeetsje* (wat een sleetje), *hurde skiif fan in kompjûter* (harde schijf van een computer), *wy waarden suver roastere yn 'e Spaanske sinne* (we werden bijna geroosterd in de Spaanse zon). Beslist eigentijds, want vroeger zou als voorbeeld bij *roasterje* hebben gestaan dat de maaiers of arbeiders bijna werden geroosterd terwijl ze bezig waren met de hooioogst.

Nederlands-Fries

De vertalingen van de Nederlandse lemmata zijn over het algemeen correct en door de gegeven voorbeelden ook toepasbaar. **Manhaftig** wordt mooi vertaald met *manmoedich* en **knipmes** met *knyft*. Voorbeelden verduidelijken de vertalingen of geven extra informatie. In het artikel **kom** (bet. *gewrichtsholte*) staat als vertaling *potsje* met als illustratie: *zijn arm is uit de ~ geschoten syn earm is út it potsje sketten*.

Maar ook in dit gedeelte geldt soms dat er kritiek mogelijk is: Nederlands **konkelen** wordt als eerste vertaald met *mûskopje*. Van de tweede, maar meer algemene vertaling *konkelje* wordt gezegd dat het een neerlandisme is. Of dat terecht is valt te betwijfelen. Bovendien zijn er dan wel meer neerlandismen te labelen in dit woordenboek.

Nederlands **knaap** wordt goed vertaald met *jongfeint*, maar de vertaling *âldfader* in de betekenis 'joekel' (groot, oud of sterk exemplaar) is te idiomatisch. *Knaap* is in deze betekenis ook correct Fries en had als algemene, gangbare betekenis niet mogen ontbreken.

Bij **ruggengraat** staat als voorbeeld: een kromming in de ruggengraat *in krûming yn 'e rêchbonke*. Bij het lemma **kromming** (N-F) staat echter als vertaling *bocht*, wat ten onrechte suggereert dat *kromming* geen Fries is maar vertaald moet worden met *bocht*. (terwijl hier een *slach yn 'e rêchbonke* de beste vertaling was geweest).

Bij **os** wordt de vergelijking *slapen als een os* vertaald met *snoarkje as in okse*. Vast slapen en snurken is echter niet hetzelfde, en er zijn voldoende mogelijkheden om de (de betekenis van de) betreffende zin in het Fries te vertalen met een vergelijking: *sliepe as in baarch, marmot*.

6. Besluit

Het Prisma woordenboek Fries-Nederlands/Nederlands-Fries biedt binnen de gegeven ruimte genoeg bruikbaar materiaal en is zeker in zijn grafische presentatie een mooi woordenboek. De achterliggende principes hadden wat meer verduidelijkt kunnen worden, vooral als het om frequentie tegenover opnamecriteria gaat. Verder kan gesteld kan worden dat bij de eenvoudiger lemmata de vertalingen over het algemeen correct zijn, maar dat bij de lemmata die complexer zijn er wel eens dingen missen of beter hadden gekund. Mogelijk zijn het concept van het woordenboek en de voorgeschreven omvang te knellend geweest. Daardoor ontbreken er nog wel eens woorden. Het woordenboek is in zijn keuze van lemmata wel eigentijds en ook in de gegeven vertalingen en voorbeelden is het agrarische, landelijke dat de oudere woordenboeken kenmerkte ingewisseld ten gunste van aansprekende 21ste-eeuwse voorbeelden. De conclusie kan zijn dat we hier een bruikbaar woordenboek hebben, maar met kanttekeningen.

7. Literatuur

Woordenboek der Friese taal/Wurdboek fan de Fryske taal. Leeuwarden 1984-.
Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal, 14^e editie. Utrecht/Antwerpen 2005.
J.W. Zantema, Frysk Wurdboek, Frysk-Nederlânsk , 1. Leeuwarden/Ljouwert 1984.

Hindrik Sijens